

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Неганова Віктора Вадимовича «Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Актуальність теми дисертації Неганова В.В. не викликає сумніву. Однією з умов розбудови правової демократичної держави європейського зразка є створення дієвої системи кримінальної юстиції, здатної вживати скоординованих заходів, спрямованих на протидію злочинності та запобігання корупції. Зазначене пов'язано з належною реалізацією органами досудового розслідування, прокуратурою, судом та суб'єктами державного фінансового контролю своїх повноважень під час проведення ревізій та інших перевірок, а також використання їх результатів як доказів у кримінальному судочинстві.

Автором обґрунтовано зазначається, що обмеження КПК України прав прокурора, слідчого призначати ревізії та інші перевірки під час досудового розслідування створило правову невизначеність стосовно доказового значення підтвердженої багаторічною практикою ефективної процесуальної форми використання спеціальних економічних знань стороною обвинувачення, призвело до суперечливих судових рішень в аналогічних кримінальних провадженнях. Зазначені чинники стримують можливості швидкого, повного та неупередженого дослідження обставин, що підлягають доказуванню у значному масиві кримінальних проваджень про тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також своєчасного відшкодування завданих громадянам, суб'єктам господарювання та державі багатомільйонних збитків.

Водночас, доводиться констатувати, що під час підготовки, призначення і проведення позапланових ревізій перед слідчими та прокурорами виникає

низка нових проблем правового, організаційного та практичного характеру, пов'язаних з неузгодженістю положень кримінального процесуального та регулятивного законодавства, відсутністю процесуального механізму розгляду відповідних клопотань слідчими суддями, недосконалістю взаємодії суб'єктів кримінального процесуального доказування з органами фінансового контролю. Отже, не викликає сумніву те, що в умовах реформування системи кримінальної юстиції та запровадження змагальної моделі судочинства ці питання набули особливої гостроти та потребують окремого комплексного дослідження з урахуванням особливостей реалізації повноважень суб'єктами сторін обвинувачення та захисту.

Зазначене вище свідчить про актуальність теми дослідження і обумовило її обрання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження Неганова В.В. є науково обґрунтованими, їх достовірність підтверджується правильно обраною методологічною базою та досить репрезентативною емпіричною базою, яка наведена статистичними й аналітичними матеріалами МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, ДАСУ, ухвалами, рішеннями та вироками за результатами судового розгляду кримінальних проваджень з висновками ревізій за 2014–2017 рр.; матеріалами справ фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, штабів інтернованих військ армії Української Народної Республіки (УНР), Державного контролю УНР, Міністерства фінансів Української Держави, Народного комісаріату робітничо-селянських інспекцій УСРР (УРСР), Міністерства державного контролю УРСР, Комітету народного контролю УРСР, Головного контрольно-ревізійного управління України); зведеними даними опитування 175 слідчих Національної поліції України, 85 працівників (ревізорів) ДАСУ, 29 суддів районних та апеляційних судів столичного регіону.

Структура роботи забезпечує логічну послідовність викладення матеріалу та засвідчує системний характер наукового дослідження. Об'єкт і предмет дослідження визначені вірно. Об'єкт дослідження визначений як правовідносини, що виникають, розвиваються та припиняються між суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, пов'язані з призначенням і проведенням ревізії, а також використанням її результатів у кримінальному судочинстві. Предметом дослідження є використання висновків ревізій у кримінальному провадженні. Вказані об'єкт і предмет дослідження окреслюють проблемні питання, пов'язані з використанням висновків ревізій у кримінальному провадженні для удосконалення процесуального порядку збирання доказів.

Перелік обраних для дослідження питань, змістовне описання в авторефераті та дисертації викладеного матеріалу дає в цілому можливість встановити сутність і значення вивчених проблем та вказує на зв'язок даного дослідження із відповідними програмами, планами.

Обраний напрям дослідження ґрунтується на положеннях Концепції реформування кримінальної юстиції України (Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) та відповідного Плану дій, схваленого Радою з питань судової реформи 17 березня 2015 р., Програми діяльності Кабінету Міністрів України (постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2016 р. № 294), Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142-р), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275). Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 29 жовтня 2015 р. (протокол № 20).

Здобувачем вдало й коректно сформульовано мету дослідження, яка полягає у розробленні та обґрунтуванні положень теоретичного та практичного характеру, що розкривають правову сутність забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні, а також у науково-обґрунтованих рекомендаціях та пропозиціях щодо вдосконалення правової регламентації та практики застосування відповідних повноважень слідчого судді.

Методи дослідження, використані дисертантом у роботі, дали можливість сформулювати положення, висновки і рекомендації, що характеризуються новизною. Прикладний характер дослідження дозволив авторові сформулювати пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності використання висновків ревізій у кримінальному провадженні, взаємодії органів досудового розслідування, суду, ДАСУ під час підготовки, призначення та проведення ревізій у кримінальному провадженні тощо.

Наукова новизна полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих проблем дисертація є першим комплексним дослідженням теоретичних, і практичних питань використання висновків ревізій у кримінальному провадженні, з урахуванням змін чинного кримінального процесуального законодавства та сучасних реалій протидії злочинності. У роботі сформульовано низку положень і висновків, які є важливими для теорії кримінального процесу та криміналістики. На основі дисертації сформульовано низку нових концептуальних у теоретичному розумінні та важливих для юридичної практики положень і висновків, які виносяться на захист.

Заслужують на увагу, зокрема, наступні положення наукової новизни дисертації, сформульовані у роботі. Автором вперше: виокремлено основні етапи законодавчого врегулювання порядку призначення ревізій (перевірок) та використання їх результатів у кримінальному процесі; запропоновано концептуальне бачення законодавчого врегулювання порядку призначення позапланової виїзної ревізії (позапланової перевірки) у кримінальному провадженні з визначенням: повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді;

підстав призначення позапланової виїзної ревізії (позапланової перевірки); процесуальної форми клопотання про призначення позапланової виїзної ревізії; процедури розгляду слідчим суддею, судом відповідних клопотань; виокремлено типові процесуальні сценарії використання стороною обвинувачення висновків ревізій за категорією кримінальних правопорушень, формою вини та іншими характеристиками підозрюваних (обвинувачених), способом фіксації обставин кримінального правопорушення в матеріалах ревізії, зв'язком висновку ревізії з іншими зібраними у кримінальному провадженні доказами; диференційовано порядок використання висновків ревізії як засобу збирання доказів у кримінальному провадженні стороною обвинувачення та стороною захисту.

Крім того, в дисертаційному дослідженні удосконалено ряд наукових положень, які значною мірою покращують сучасні знання про: порядок призначення позапланової виїзної ревізії (позапланової перевірки) в кримінальному провадженні шляхом надання права слідчому, за погодженням із прокурором, або прокурору звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування; віднесення процедури призначення (надання дозволу в проведенні) позапланової виїзної ревізії до заходів забезпечення кримінального провадження; можливість органу досудового розслідування в єтичні терміни уточнити своє звернення щодо ініціювання проведення ревізії у разі, якщо орган ДАСУ вважає його таким, що не відповідає встановленим вимогам; порядок взаємодії слідчого, прокурора з органом ДАСУ на етапі підготовки питань ревізорів, обрання методів фінансового контролю тощо; порядок закріплення у висновку ревізії відомостей про розмір матеріальної шкоди (збитків), завданої кримінальним правопорушенням, а також пропозиції щодо віднесення витрат на проведення ревізії до процесуальних витрат (ст. 118 КПК України).

Набули подальшого розвитку: наукові підходи до співвідношення категорій «використання спеціальних економічних знань», «ревізія», «аудит»,

«судова експертиза»; наукові положення щодо порівняльного аналізу законодавства і практики України та інших країн стосовно використання висновків ревізій у кримінальному провадженні; наукові погляди щодо процесуального значення документів (до яких, відповідно до КПК України, належать висновки ревізій та акти перевірок) і висновків експертів для визначення характеру та розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, причетності окремих осіб до вчинення кримінального правопорушення; пропозиції щодо розв'язання проблеми проведення позапланової виїзної ревізії органом ДАСУ, слідчим, прокурором у кримінальному провадженні в розумні строки (ст. 28 КПК України); аргументи стосовно визначальної ролі ревізії для доказування обставин події кримінальних правопорушень проти власності, у сфері господарської та службової діяльності.

У першому розділі дисертації «Загальнотеоретичні питання використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні», на основі аналізу наукових праць різних часів, присвячених проблемам використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, актів законодавства різного рівня та відповідної практики органів досудового розслідування і фінансового контролю запропоновано авторське визначення спеціальних економічних знань як системи науково обґрунтованих і практично апробованих відомостей теоретичного та прикладного характеру в галузі економіки і фінансів, отриманих унаслідок спеціальної освіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за фахом, що використовують суб'єкти сторін кримінального провадження. Також охарактеризовано процесуальну природу різних форм використання спеціальних економічних знань у кримінальному процесі (підрозділ 1.1).

Автором у підрозділі 1.2 з-поміж іншого встановлено, що найбільш ефективно порядок міжвідомчої взаємодії органів досудового розслідування та державного фінансового контролю було врегульовано у 2006 р. із прийняттям міжвідомчого Порядку взаємодії органів Державної контрольно-ревізійної

служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України (спільний наказ від 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53), а також Порядку проведення інспектування державною контрольно-ревізійною службою (постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550). Робиться висновок, що положення зазначених нормативно-правових актів уніфікували процедуру призначення і проведення позапланових виїзних ревізій, що сприяло швидкому та повному розслідуванню обставин заволодінь чужим майном шляхом розтрата, привласнення та зловживання службовим становищем, на чому наголошують більшість опитаних слідчих (85 %) та суддів (55 %).

У підрозділі 1.3 на основі проведеного аналізу законодавства зарубіжних країн, яке регулює порядок призначення та використання результатів спеціальних фінансових перевірок у кримінальному процесі, а також наукових джерел проаналізовано відповідні правові інститути західноєвропейських країн і окремих країн пострадянського простору.

Зазначається, що положення французької моделі кримінального судочинства щодо запровадження висновку дослідження спеціаліста («homme de l'art») під час дізнання, у перспективі, з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», можуть бути враховані в частині внесення змін до КПК України, що забезпечить процесуальне закріплення доказів, здобутих з використанням спеціальних економічних знань (висновки ревізії, акти перевірок). Зазначено також, що окремі положення польського законодавства в цій частині можуть бути враховані для наукового обґрунтування доцільності визначення процесуального статусу ревізора (аудитора) у вітчизняному кримінальному судочинстві.

У другому розділі дисертації «Призначення та проведення ревізії у кримінальному провадженні» розкрито поняття, сутність та значення ревізії у кримінальному провадженні, її співвідношення з іншими формами

використання спеціальних економічних знань, визначено особливості підготовки та призначення ревізії у кримінальному провадженні та ін.

У *підрозділі 2.1* досліджено значення висновків планових і позапланових ревізій фінансово-господарської діяльності для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду шляхом одержання документальних доказів, які підтверджують або спростовують обставини вчинення кримінальних правопорушень проти власності та у сфері господарської діяльності, причетність до них певних службових, матеріально відповідальних та інших осіб, розміри завданої цими діями матеріальної шкоди.

Зазначено, що якщо за результатами ревізії не встановлено порушень законодавства, матеріальної шкоди (збитків) або не підтверджено інші обставини, які становлять предмет доказування, то зазвичай у таких випадках подальші процесуальні дії не призводять до встановлення підозрюваної особи.

У *підрозділі 2.2* з-поміж іншого дисертант розглянув особливості ініціювання органами досудового розслідування позапланової виїзної ревізії, яка не передбачена в планах роботи органу державного фінансового контролю і проводиться на підставі рішення суду, ухваленого у кримінальному провадженні. Така ревізія має на меті перевірку внесених до програми ревізії конкретних визначених слідчим (прокурором) питань щодо використання, збереження фінансових активів, достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності за певний період часу та за результатами якої органом державного фінансового контролю можуть бути виявлені факти порушення законодавства та встановлені винуваті в їх допущенні посадові й матеріально відповідальні особи.

Також на основі вивчення слідчої практики дисертантом виокремлено актуальні проблеми взаємодії слідчих та органів ДАСУ на етапі призначення та проведення ревізій: недостатня підготовка до проведення ревізії; несвоєчасне призначення або затягування термінів проведення ревізій; неузгодження спільних заходів для використання додаткових засобів закріплення виявленої інформації, подолання протидії осіб, які перевіряються, забезпечення

належного зберігання предметів і документів, що підлягають перевірці, та їх приєднання до матеріалів кримінального провадження. З метою забезпечення єдиних підходів до вирішення зазначених та інших проблем запропоновано проект Порядку взаємодії між ДАСУ, її міжрегіональними територіальними органами та правоохоронними органами.

У підрозділі 2.3, на основі аналізу нормативно-правових актів, а також висновків ревізій, виявлено недоліки нормативно-правового забезпечення проведення ревізії й оформлення її результатів. Наголошується, що для суб'єктів кримінального провадження є вкрай актуальною правова оцінка методів (документальної та фактичної перевірки) і способів (вибірковий, суцільний) перевірки питань програми ревізії, який застосовує інспектор (ревізор) під час проведення ревізії. Запропоновано закріпити обов'язковість застосування суцільного способу ревізії в разі перевірки операцій на рахунках в установах банків, а також за договорами, укладеними з резидентами, якщо вартість предмета договору перевищує певну суму. Обґрунтовано доцільність виключення диспозитивного права керівника (заступника керівника) органу ДАСУ, на власний розсуд, під час ревізії приймати рішення про застосування вибіркового способу перевірки питань видатків на капітальне будівництво.

Наголошено на неможливості виключення з констатуючої частини висновку ревізії про наявність визначеного розміру збитків, завданих державі чи об'єкту контролю внаслідок порушень законодавства, оскільки це не узгоджується з положеннями ст. 10 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», згідно з якими органу ДАСУ надано таке право.

У третьому розділі дисертації «Значення результатів ревізії у кримінальному процесуальному доказуванні» досліджено процесуальні та організаційні особливості використання як доказів результатів ревізії сторонами кримінального провадження.

Виокремлено типові процесуальні ситуації використання стороною обвинувачення висновків ревізій за: категорією кримінальних правопорушень;

формою вини та іншими характеристиками підозрюваних (обвинувачених); процесуальною формою фіксації обставин кримінального правопорушення, встановлених у матеріалах ревізії. За результатами аналізу судової практики, із застосуванням зазначеного поділу за категоріями, виявлено визначальне значення висновків ревізій фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю для формування доказової бази обвинувачення (*підрозділ 3.1*).

Дисертантом у *підрозділі 3.2* проаналізовано положення ч. 3 ст. 93 КПК України щодо витребування та отримання від ДАСУ (та/або підконтрольної установи) належним чином засвідченої копії висновку (акта) за результатами ревізії, а також подання клопотання про залучення відповідних документів до матеріалів кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 42, 46, 93, 350 КПК України. Також зазначено, що положення ч. 5 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» надають можливість стороні захисту ініціювати проведення ревізій підконтрольних органу ДАСУ установ у випадку, якщо підозрюваний (обвинувачений) мав правові відносини з підконтрольною установою.

Також автором визначено заходи, пов'язані з підтвердженням або спростуванням результатів ревізій, які сторона захисту під час судового розгляду може використовувати на користь обвинуваченого. Зокрема, у разі, якщо обвинувачений є посадовою особою об'єкта контролю, допускається процедура оскарження письмової вимоги органу ДАСУ про усунення порушень, які викладені в акті ревізії, що міститься в матеріалах кримінального провадження, у межах адміністративного судочинства.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в зареєстрованому проекті Закону України і 13 наукових публікаціях, серед яких сім статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук; одна стаття – у зарубіжному періодичному виданні; п'ять тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Практична значимість результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації використовуються в:

– *законотворчій роботі* – розроблений за участю автора проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України (щодо призначення позапланових ревізій, перевірок)» зареєстровано Верховною Радою України 22 травня 2017 р. (реєстр. № 6482) та схвалено Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (лист від 23 січня 2018 р. № 04-18/12-113);

– *практичній діяльності* – для забезпечення єдиних підходів щодо застосування положень кримінального процесуального законодавства суддями, прокурорами, слідчими, співробітниками оперативних підрозділів (методичні рекомендації «Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами ДАСУ під час призначення та проведення ревізій у кримінальному провадженні»; «Розрахунок розміру встановленої матеріальної шкоди (збитків) у разі реалізації товарів, робіт, послуг, ціни на які не встановлюються (регулюються) законодавством, за заниженими/завищеними цінами»), розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів з питань призначення та проведення позапланових ревізій у кримінальному провадженні (акти Головного слідчого управління Національної поліції України від 11 травня 2018 р., Департаменту захисту економіки Національної поліції України від 13 червня 2018 р.; лист Солом'янського районного суду м. Києва від 2 березня 2018 р. № 1.4/189/2018);

– *освітньому процесі* – у системі професійної освіти слідчих і прокурорів, при викладанні відповідних навчальних дисциплін та під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій, а також можуть слугувати теоретичною і методологічною основою для подальшого дослідження питань, що становлять предмет цієї роботи (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 14 травня 2018 р.).

Викладене вище може бути підставою для загальної позитивної оцінки дисертації Неганова В.В. «Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні» як самостійного наукового дослідження з актуальної й важливої для науки та практики проблеми.

Водночас, не зупиняючись більш детально на загальній позитивній оцінці роботи в цілому, дисертація містить окремі дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації чи роз'яснення здобувачем під час прилюдного захисту, зокрема:

1. Додаткової аргументації під час захисту потребує висловлена здобувачем пропозиція (стор. 17 автореферату, стор. 191 дисертації) щодо скорочення обсягу обов'язкових відомостей про посадових осіб об'єкта контролю, а також суб'єктів зустрічної перевірки, що мають міститися у зверненні органу досудового розслідування, який є ініціатором проведення ревізії.

2. Під час підготовки дисертації, як вбачається зі змісту Додатку Б, було проведене опитування 175 слідчих НПУ, 85 працівників (ревізорів) ДАСУ, 29 суддів районних та апеляційних судів столичного регіону. У підсумку одержані цікаві емпіричні дані з питань предмета дослідження, наведені відносні показники, що широко і доречно використані у тексті дисертації. Водночас, слід уточнити узагальнення результатів у питаннях № Б.1.5, Б.1.6 та Б.2.2, сукуп яких не становить 100 %.

3. Зважаючи на предмет дослідження використання висновків ревізій у кримінальному провадженні, цілком логічно виникає питання щодо доцільності з'ясування підготовки та призначення ревізії у кримінальному провадженні (цьому питанню присвячено підрозділ 2.2. дисертації). Як співвідносяться поняття «підготовка та призначення ревізій» та використання висновків ревізій?

4. У рубриці «вперше» автором запропоновано концептуальне бачення законодавчого врегулювання порядку призначення позапланової виїзної ревізії (позапланової перевірки) у кримінальному провадженні. Дисертанту, під час захисту, варто навести «розгорнуту» аргументацію цієї слушної пропозиції.

5. У пункті 5 «Висновків», зазначається, що для запровадження єдиних підходів до взаємодії слідчих та органів ДАСУ на етапі призначення і проведення ревізій, з метою усунення типових недоліків, надано авторську редакцію проекту Порядку взаємодії між ДАСУ, її міжрегіональними територіальними органами та правоохоронними органами. (стор. 17 автореферату). Аналогічні висновки щодо усунення проблем взаємодії слідчих та органів ДАСУ на етапі призначення та проведення ревізій, зроблено автором і у підрозділі 2.2 (стор. 13 автореферату). Проте, автореферат не містить положень, які б обґрунтовували позицію дисертанта з приводу сутності його пропозицій у запропонованому проекті Порядку взаємодії між ДАСУ, її міжрегіональними територіальними органами та правоохоронними органами.

Проте, зазначені вище зауваження і побажання не вичерпують дискусії й щодо інших положень і висновків дисертанта, і яка, очевидно, буде продовжена під час захисту. Ці зауваження переважно мають локальний, дискусійний характер і в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення. Зміст дисертації цілком відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності, робота пройшла належну апробацію. Дисертація є самостійною, завершеною роботою. Основні положення дисертації ідентично викладені в авторефераті. Висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, переважно знайшли свій ідентичний виклад у публікаціях з теми дисертації і є вагомим внеском дисертанта у розвиток науки кримінального процесу, а також цінним порадином для правників у сфері кримінального процесу.

Оформлення дисертації та автореферату в цілому відповідає встановленим МОН України вимогам. Наукові положення, висновки та рекомендації викладені стисло, чітко, що забезпечує легкість і доступність їх сприйняття.

Викладене вище дає підстави для остаточного висновку про те, що дисертація Неганова Віктора Вадимовича «Використання висновків ревізій у

кримінальному провадженні» є самостійно підготовленою завершеною науковою працею, в якій отримано нові обґрунтовані, достовірні результати. Дана робота відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, передбаченим п. п. 9, 11, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня **кандидата юридичних наук** за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес, криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент –

професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України,
доктор юридичних наук, професор

В. В. Лисенко

